

Eş'arî Geleneğinde İmâmet Anlayışı: İbn Arafe Örneği

Araştırma
Research

Murat Akın

Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kalam ve Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı

Associate Professor, Bülent Ecevit University, Faculty of Theology, Department of Kalam and History of Islamic Sects, Zonguldak, Türkiye

 murat.akın@beun.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-1276-9215>

Yazar
Author

Akın, Murat. "Eş'arî Geleneğinde İmâmet Anlayışı: İbn Arafe Örneği". *Tevilat* 1/2 (2020), 369-382. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4660471>

Atıf
Cite as

Şîa'nın iman esasları içerisinde değerlendirdiği imâmet meselesi tarih boyunca farklı perspektiflerle tartışılan önemli konulardan birisi olmuştur. Her ne kadar doğrudan bir itikadî mesele olmasa da dolaylı olarak itikada konu edilerek akaid metinlerinde ve kelâm kitaplarında incelenmiştir. Kelâm ilminin mesail/aslı konularından olmamasına rağmen bu ilimde incelenmesi, bunu inanç esasları içerisinde kabul eden Şîa'ya cevap verme gayesi taşımaktadır. İmâmet bahsi kelâm kitaplarında; bu vazifeye kimin geleceği, onun vasıfları, dayanağı ve meşruiyeti gibi konular etrafında tartışılmaktadır. İbn Arafe de bu uygulamaya tabi olarak kelâm ile ilgili eserinin hâtime bahsinde imâmet konusuna genişçe yer vermektedir. Eserinde imam tayin etmenin gerekliliği, imamın sıfatları, imâmetin nasıl gerçekleşeceği ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali'nin halifelikleri gibi konulara yer vermektedir. İbn Arafe'nin imâmet meselesini eserinde detaylandırması ve sistematik bir şekilde incelemesi, bizleri bu konunun çalışılmasına sevk etmiştir. İmâmeti itikadî alanın dışında değerlendiren İbn Arafe, Eş'arî geleneğe tâbi olarak kronolojik şekilde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali sıralamasının isabetli olduğunu savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İmâmet, İbn Arafe, el-Muhtasarü'l-keâmî, Ebû Bekir.

Özet

Understanding Of Imamate In Ash'ari Kalam Tradition (The Example Of İbn Arafa)

Abstract: The issue of the imamate that Shia evaluated within the principles of faith has been one of the important issues that have been discussed with different perspectives throughout the history. Although it's not direct a matter of a faith issue but it has been indirectly studied as a subject in the texts of aqaid and kalam books. And although the study of kalam is not one of the matters/essential issues, it is examined in this science. Because it aims to respond to Shia, who accepts this in their beliefs. The issue about the imamate in the kalam books, is discussed mostly about the issues like around as who will come to this task, his characteristics, base and legality. Also Ibn Arafa gives widely place for the subject to this practice about the imamate in the afterword of his work about kalam. In his work he included the issues like the necessity of appointment of the imam, the adjectives of the imam, how the imamate will take place and the caliphate of Abu Bakr and Ali. The issue of the imamate that Ibn Arafa has examined in his work in a detailed and systematic way, has led us to study this issue. Ibn Arafa, who evaluated the imamate outside the area of belief, argued in depending of the Ash'ari tradition chronologically that the ranking of Abu Bakr, Umar, Uthman and Ali is accurate.

Abstract **Key Words:** Kalam, The Imamate, Ibn Arafe, al-Muhtasar al-kalami, Abu Bakr.

370

Giriş

İbn Arafe, Mağrib bölgesinde yetişmiş önemli bir Mâlikî fakihi olmakla beraber geride bıraktığı eserlerden hareketle kelâm alanında da derin bir birikime sahip önemli bir âlimdir.¹ Doğum tarihi hakkında farklı görüşler bulunmakla² beraber kaynakların çoğuna göre 27 Recep 716/1316 tarihinde Tunus'ta doğmuştur.³ İbn Arafe, 24 Cemâziyelâhir 803/1401 tarihinde Tûnus'ta vefat edip⁴ Cilâz Kabristanında Şerif Hüseyin Türbesi yakınlarına defnedilmiştir.⁵ Bu durumda yaklaşık 87 yıl gibi uzun bir dönem yaşadığı görülmektedir.

Endülüs'ten Libya'ya kadar Sudan dahil olmak üzere birçok beldeyi dolaşan İbn Arafe, nihayet Tunus'ta karar kılmış ve orada ders okutma

Tevilat 1/2 (2020)

¹ İbn Arafe'nin hayatı ve kelâmî görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Murat Akın, *Felsefî Kelâmın Mağrib Temsilcilerinden İbn Arafe ve Kelâmî Görüşleri* (Ankara: İlahiyât Yay., 2019)

² bk. Takiyuddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *Dürerü'l-ukudî'l-feride*, nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısrî (Dimeşk: y.y., 1995), 3/223.

³ İbrahim b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzehheb fî ma'rifeti a'yânî ulemâi'l-mezheb*, thk. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1996), 420; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğavîyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: 1964), 1/229.

⁴ Ömer Rıza Kehhâle, *Mû'cemu'l-Müellifîn* (Dimeşk: y.y., 1960), 11/285; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, 1/403.

⁵ Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/317.

faaliyetlerine başlamıştır.⁶ İbn Arafe, hayatının ileri safhalarında Zeytûne Camii'nin imamlık, daha sonra hatiplik ve bir yıl sonra da baş müftülük görevine atanmıştır.⁷ 792/1390 yılında hacca gitmiş, hac yolculuğu sırasında bir süre kaldığı Mısır'da Sultan Berkûk (ö. 801/1399) ile görüşmüştür.⁸ Kendisine yapılan kadılık tekliflerini geri çeviren İbn Arafe, başta Zeytûne Camii ve Tefvik Medresesi olmak üzere çeşitli eğitim kurumlarında tefsir ve fıkıh dersleri vermiştir. İbn Arafe'nin şöhreti Tunus dışına yayılınca çeşitli bölgelerden birçok kişi kendisinden ders almak ve fetva sormak üzere Tunus'a gelmiştir.⁹ İbn Arafe, yaşadığı döneme ilmî anlamda önemli katkılar sağlamış, etrafındaki ülkelerde fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, kıraat, hadis ve kelâm alanında müracaat edilen bir âlim konumunda olmuştur.¹⁰ Bu kadar farklı alanda kendisini geliştirmesi ve dersler vermesi ilmî dağarcığının ne kadar geniş olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Talebelerinden Ebû Abdullah Muhammed el-Ensârî er-Resâ'î, kendi eserinde; babasına Afrika'daki âlimleri sorduğunu, onun da bir takım isimler saydığını fakat İbn Arafe'nin ismini saymadığını görünce ona: "Şeyh nerde? Yani onu niçin belirtmedin?" diye sorunca; babası ona "sen bana Afrika'daki âlimleri sordun veya Afrika'nın âlimlerini sordun eğer bana dünyanın âlimini veya dünya çapında bir âlim diye sorsaydın o zaman İbn Arafe'yi sayardım" demiştir.¹¹

İbn Hacer (ö. 852/1449), İbn Arafe'yi "el-İmâm, şeyhu'l-İslâm bi'l-Mağrib" şeklinde nitelerken,¹² İbn Ferhûn (ö. 799/1397) ise "el-İmâm, el-Allâme ve şeyhu's-şuyûh" gibi sıfatlarla tanıtanın yanı sıra onun beyan, mantık, usul ve mezhebî fetvalar alanında doğuda ve batıda bilinen önemli bir bilgin olarak tanıtmaktadır.¹³

İbn Arafe, hicrî sekizinci asrın son çeyreğinde tartışmasız bir şekilde dönemin âlimi olarak kabul görmüştür. Kadılık gibi vazifeleri kabul etmemesine rağmen hâkimler sık sık onun görüşlerine müracaat etmişlerdir. Dönemindeki âlimlerle adeta yarış halinde olan İbn Arafe; "Ben, Ubey ve Berzelî gibi anlayışı ve kavrayışları güçlü olan iki kişi arasında iken nasıl uyuyabilirim." diyerek bu atmosferi izhar etmiştir.¹⁴

⁶ İsmâil Cerrahoğlu, "Tefsîru İbn Arafe", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (1968), 208; İskender Şahin, *İbn Arafe ve Tefsirindeki Metodu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 8.

⁷ Mahmûd Makdîşi, *Nüzhetu'l-enzâr fi ecâibi't-tevârîhi ve'l-ahbâr*, thk. Ali ez-Zevârî-Muhammed Mahfûz (Beyrut: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1988), 1/585.

⁸ Muhammed Mahfûz, *Terâcîmü'l-Müellifîn et-Tûnusiyîn* (b.y. Dârü'l-'Arab el-İslami, ts.), 3/366; Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", 19/316.

⁹ Ebu'l-Felah Abdu'l-Hayy İbnu'l-İmâd, *Şezâratu'z-Zeheb fi Ahbarî Men Zeheb* (Beyrût: Şirketü'l-Arabîyye li't-Tibaa, ts.), 7/38.

¹⁰ Şemsü'd-Dîn Ebi'l-Hayy Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakati'l-kurrâ*, nşr. G. Bergsraesser (ts.), 2/243.

¹¹ Ebû Abdullah Muhammed el-Ensârî er-Resâ'î, *Fihrist er-Resâ'î*, thk. Muhammed el-İnnâbî (ts.), 184.

¹² İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmau'l-muesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*, thk. Yusuf Abdurrahmân (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1994), 2/460.

¹³ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzehheb*, 419.

¹⁴ Gurâb, *İbn Arafe ve'l-menziu'l-aklî*, 39. (İbn Arafe'nin belirttiği iki isim büyük ihtimalle onun talebeleri olmalıdır.)

İbn Arafе'nin ilmî çalışmaları toplumun her kesiminden kabul görmüştür. Bundan olmalıdır ki hicrî sekizinci asrın sonu ve dokuzuncu asrın başı İbn Arafе'nin altın çağı olmuştur. Onun talebeleri, İbn Arafе'nin yazdığı eserlerden ve ondan birebir aldıkları bilgileri kendilerinden sonraki dönemlere aktarmışlardır. Nihayetinde İbn Arafе'nin eserlerinden ve ilmî faaliyetlerinden hareketle, çok yönlü bir âlim olduğunu ve döneminde büyük bir etki bıraktığını söylemek mümkündür.

Onun yazdığı eserlerden *el-Muhtasarü'l-kelâmî* eseri, isminden de anlaşılacağı üzere kelâm ilmiyle alakalı olup günümüze ulaşmıştır. Bu eserin *el-Muhtasarü's-şâmil fi usûli'd-dîn*, *el-Muhtasar fi't-tevhîd*, *el-Muhtasar fi ilmi kelâm*¹⁵ şeklinde kaynaklarda farklı isimleri bulunmaktadır. Biz tahkikli olan son baskıyı dikkate alacağımızdan *el-Muhtasarü'l-kelâmî* ismini çalışmamızda tercih ettik.

Kelâm meselelerinin hemen hemen her konusuna değinen bu eser, 27 Ramazan 789/1387 tarihinde tamamlanmıştır.¹⁶ Nizâr Hammâdî tarafından tahkiki yapıp Dârü'd-diyâi li'n-neşri ve't-tevzi' yayınevi tarafından 2014 yılında Kuveyt'te basılmıştır. Muhakkik bu kitabın toplam altı nüshasının olduğunu ve bunlardan Tunus Milli Kütüphane'sinde bulunan üç nüshasını seçerek tahkik çalışmasını yaptığını söylemektedir.

İbn Arafе'nin Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Tavâliu'l-envâr* isimli eserinin tertibi ile yazdığı, mütekaddimîn ve müteahhirîn âlimlerin yöntemlerini birlikte uyguladığı, çoğunlukla görüşler beyan edilip arasından tercihlerin yapıldığı bir eserdir. Eser, bir mukaddime ile üç bölümden meydana gelir. Çalışmamıza konu edindiğimiz imâmet meselesi üçüncü bölümde incelenmiştir. Bu bölümde de üç bab bulunmaktadır. Birinci babta nübüvvet ve mucize konularının yanı sıra ismet sıfatı, peygamberlerin meleklere karşı üstünlüğü ve keramet konuları ele alınmıştır. İkinci babta haşrin ruh ve bedenle gerçekleşeceği, cennet ve cehennemın mevcudiyeti, mükâfat ve cezanın Allah için vücûbiyet ifade etmediği, büyük günah işleyenlere şefaatin olup olmayacağı, kabir azabı ve ahiretle ilgili diğer bazı konular incelenmiştir. Üçüncü babta ise imâmet konusu incelenmiştir.

Kelâm eserlerinde genelde hâtîme bahislerinde, siyasî alanda tarih boyunca tartışılan en önemli problemlerden birisi olan halifelik/imâmet konusunda yer verilir. Her ne kadar direkt bir itikadî mesele olmasa da dolaylı olarak itikada konu edilmiş ve akaid metinlerinde ele alınmıştır. Muhtemelen, imâmeti inancın esasları içinde belirten Şîa'ya cevap verilmesi düşüncesinden hareketle böyle olmuştur. Hz. Peygamberin vefatından sonra İslâm toplumunun dinî ve siyasî liderliği görevi diyebileceğimiz bu makama, hilâfet, imâmet; devletin başkanlarına da halife, imam ve emirü'l-mü'minîn gibi isimler verilmiştir.¹⁷ İbn Arafе de bu genel uygulamaya uyarak kelâm ile ilgili eserinde hâtîme bahsinde imâmet konusuna genişçe yer vermektedir. Burada imam tayin etmenin gerekliliği, imamın sıfatları, imâmetin nasıl gerçekleşeceği ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali'nin halifelikleri gibi konulara yer verilmektedir.

¹⁵ Kehmâle, *Mû'cemu'l-Müellifin*, 11/285.

¹⁶ Gurâb, "İbn Arafе", 19/317.

¹⁷ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 153.

Eserinde imâmet konusuna uzunca yer veren İbn Arafe, meseleyi önemsemektedir. Zira İmam Eş'arî (ö. 324/935-36) tarafından Müslümanlar arasında ilk anlaşmazlık olarak imâmet konusu belirtilmektedir.¹⁸ İbn Arafe'nin kelâm ile ilgili eserindeki imâmet bölümü Sa'd Gurâb tarafından öncesine bazı açıklamalar yapılarak müstakil olarak da neşredilmiştir.¹⁹ Çalışmamızda İbn Arafe'nin eserinde meselenin ele alındığı başlıklar üzerinden hareketle, imâmet konusu incelenecektir.

1. İmam Tayin Etmenin Gerekliliği

İmâmet meselesi öncelikle gerekliği açısından tartışılmıştır. Genel manada toplumun birlik ve beraberliğinin korunması, adaletin tesisi ve kötülüklerin izale edilmesi gibi hususlardan hareketle imamın gerekliği kabul edilmiştir. İmâmetin gerekliği, ümmetin geneli tarafından kabul edilmekle beraber bu gerekliğin aklen mi naklen mi olduğu tartışılmış ve görüş ayrılığına gidilmiştir. İbn Arafe, öncelikle bu bağlamdaki ayrılıklara işaret etmektedir. İmâmiyye ve İsmâiliyye imâmetin gerekliğini Allah'a nispet etmişlerdir. Mu'tezile'nin geneli imamın gerekliğini insanlara nispet etmişlerdir. El-Câhız (ö. 255/869), el-Hayyât (ö. 300/913), el-Ka'bi (ö. 319/931) ve Ebü'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044) gibi kişiler aklen imâmetin vâcip olduğunu dile getirmişlerdir. İbn Arafe'nin "ashabımız" olarak ifade ettiği genelde Ehl-i sünnet özelde de Eş'ariyye ise hem aklen hem de naklen imâmetin gerekli olduğu üzerinde durmuştur. Hâricîler ise bunların tam aksine imâmetin gerekli olmadığını savunmuşlardır. Ayrıca imâmetin ancak fitne dönemlerinde gerekli olduğu bunun dışında ihtiyaç duyulmadığını da dile getirenlerin olduğu belirtilmektedir.²⁰

İmâmiyye ekolü imâmetin gerekliğini söylemekle beraber bunun "Allah'a vâcip" yani tayinini Allah'a gerekli kılmışlardır. Zira onlar Allah'ın peygamber göndermesinin O'na vâcip olduğunu savundukları gibi imamın da tayini noktasında O'na vacip olduğunu savunmuşlardır. İbn Arafe, İmâmiyye'nin bunu gerekli görmesindeki argümanlarına alıntılarla yer vermektedir. Şöyle ki imâmiyye, imâmeti aklın çirkin gördüğü şeylerde uzak durması için bir lütf olarak görmektedir. Ayrıca imam Allah'ın bilinmesini öğreten biri olduğundan bu gereklidir. Ve yine insanlara dilleri, gıdaları hatta onlardan hangileri sağlıklı hangileri zehirli onları öğretecek birisinin olması gerektiğini ve bunun da Allah'a vâcip olduğunu söylemektedirler.²¹ İmâmiyye meseleye bu şekilde yaklaşmış olduğundan, imâmeti inanç esaslarından birisi olarak değerlendirmektedir.

¹⁸ Ebû Hasan Ali b. İsmail Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, thk. Nuaf Cerrah (Beyrut: Dâru Sader, 1429/2008), 2.

¹⁹ Sa'd Gurâb, "Babü'l-imâmeti min kitâbi 'el-Muhtasarü's-Şâmil' libni Arafe (tahîk ve takdîm)" *Havliyyâtü'l-Câmi'âti't-Tûnusiyye*, 12 (Tunus: el-Câmiatü'l-Tûnusiyye, 1975), 177-234.

²⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed İbn Arafe el-Vergammî, *Muhtasarü'l-kelâmî*, thk. Nizâr Hammâdi (Kuveyt: Darü'd-Diyai li'n-neşri ve't-tevzi', 1435/2014), 1031.

²¹ Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn Râzî, *Kelâm'a Giriş* (el-Muhassal), trc. Hüseyin Atay (Ankara: Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 1978), 271; Kâdî Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Tavâli'ul-envâr* (Kelâm Metafizîği), trc. İlyas Çelebi-Mahmut Çınar (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 253.

İmâmeti bir lütuf kabul eden İmâmiyye, imamın olduğu zamanda halk taatlara daha çok yönelecektir, isyandan da uzak olacaktır. İşte bu durum lütuf olup lütuf da Allah'a vâciptir demişlerdir. Beyzâvî, bu hükme varmadaki öncülleri "bâtil öncüller" olarak ifade ettikten sonra; mükâfatı beklenen ve cezasından korkulan bir imamın olduğu dönemin bulunmayışını hatırlatarak "peygamber döneminden şu ana kadar böyle bir imam gelmemişken bu dediğiniz nasıl olur"²² diye eleştirmektedir. Beyzâvî'ye ait bu ifadeler hiç değişikliğe uğramadan İbn Arafe tarafından nakledilmektedir.²³

İbn Arafe, imâmetin insanlar üzerine gerekliliğinin nakille bilineceğini söylemekle beraber meselenin akılla da gerekliliği üzerinde durmaktadır. Şöyle ki imamın olması insanlardan zararın giderilmesini kolaylaştıracaktır. Eğer imam güç sahibi olursa halk onun cezalandırmasından korkup mükâfatını almaya çalışacaktır. Akli yönden de görüldüğü gibi imama ihtiyaç vardır. Ancak bu imamın gerekliliğinin Allah üzerine vâcip olduğu anlamına gelmez. İbn Arafe, "Allah ile vücûbiyetin yan yana gelemeyeceği" hakikatini burada hatırlatır.²⁴ Nihayetinde Allah'a hiçbir şeyin vâcip olmadığı aksine O'nun istediği şeyi vâcip kıldığı bilinmektedir. Diğer taraftan bu mesele dinin temel esaslarında yer almayan ve dünya hayatımızı ilgilendiren bir meseledir.

Sonuç itibarıyla İbn Arafe, imâmetin gerekliliğini toplumun maslahatı açısından ele almaktadır. İmâmetin gerekliliğini de akıl ve nakilden hareketle temellendirmektedir. İmâmetin aklen gerekliliği, dünya işlerinin uygulanmasında insanlara rehberlik yapan birisinin faydalı olacağından hareket edilmektedir. İmâmetin aklen gerekliliği, dünya işlerinin uygulanmasında insanlara rehberlik yapan birisinin faydalı olacağından hareket edilmektedir. İmâmetin aklen gerekliliği, dünya işlerinin uygulanmasında insanlara rehberlik yapan birisinin faydalı olacağından hareket edilmektedir. İmâmetin aklen gerekliliği, dünya işlerinin uygulanmasında insanlara rehberlik yapan birisinin faydalı olacağından hareket edilmektedir.

2. İmamda Olması Gereken Sıfatlar

İmamın gerekliliğini savunanlar, imamda bulunması gereken vasıflar hakkında da beyanda bulunmuşlar. İmâmeti nübüvvetin devamı kabul eden Şîa, peygamberlerde bulunması gereken vasıfların imamda bulunması gerektiğini savunmuştur. Bundan dolayı Şîa, imamın seçilmiş, masûm ve bazı gizli bilgilere vâkıf olması gibi vasıfları imamda gerekli görmüşler. Bu görüşleri kabul etmeyen İbn Arafe, imamların sahip olması gerektiği vasıfları dokuz maddede toplar. Bunlar sırasıyla şunlardan oluşmaktadır;

²² Beyzâvî, *Tavâli'ul-envâr*, 253.

²³ İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keîâmî*, 1033.

²⁴ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Seyfüddîn el-Âmidî, *Ebkârul'efkâr fi usûli'd-dîn*, thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî (Kâhire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1424/2004), 3/419; İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keîâmî*, 1032.

1. İmâmet makamına geçecek kişi dinin usul ve fûrû konusunda ictihatta bulunabilecek bir müktesebata sahip olmalıdır. Çünkü bununla şüpheleri giderecek ve meydana gelen hâdiseleri çözümleyecektir.
  2. Dirayet ve siyaset sahibi olmalıdır. Zira bununla halkı savaş ve barış halinde yönetecektir.
  3. Cesur olmalıdır. Çünkü öyle durumlar olacak ki savaş kararları alınması gerekecek. Böyle bir durumda hem sağlam kararlar alabilmeli hem de mahkeme tarafından verilecek hadleri uygulayabilmelidir.
  4. Âdil olmalıdır. Zira halkın can, mal ve namusu konusunda tasarruf sahibi olan birisi adaleti elden bırakmamalıdır.
- İbn Arafe buraya kadar sayılan dört vasfın mutlaka olması gerektiğini belirtirken bundan sonra sayacağı diğer dört vasfın ise tevkîf olarak sabit olduğunu belirtir.
5. Erkek olmalıdır.
  6. Hür olmalıdır. Çünkü kölenin meşguliyeti ve halk içinde iyi karşılanmama ihtimali vardır.
  7. Bulûğ çağına ulaşmış olmalıdır.
  8. Akıl sahibi olmalıdır. Bunu izah ederken bazılarının bu bağlamda hükümleri uygulamaya muktedir olabilmelidir vasfını da eklediklerini belirtir.
  9. Son olarak imam Kureyş'ten olmalıdır.²⁵

İmamın Kureyş'ten olması Hâriciler ve bazı Mu'tezilîler tarafından kabul edilmemiştir. Ancak İbn Arafe, bu konuda Ehl-i sünnetin ittifakının olduğunu belirterek şu delili sunar. Peygamberin vefatı zamanında Ensarın Muhacire "bizden bir emir sizden bir emir olsun" dediklerinde; Hz. Ebû Bekir'in "İmamlar Kureyş'tendir"²⁶ hadisiyle karşı çıkmışlardı. Ayrıca "Kureyş'i öne geçirin ve onların önüne geçmeyin"²⁷ hadisi de bu bağlamda kullanılan diğer bir delil olarak zikredilir. Bu konuda farklı görüşte olanların ileri sürdükleri "üzerinize bir uzvu kesik Habeşli bir köle de sultan (emir) tayin edilse ona itaat ediniz."²⁸ hadisi hakkında ise Râzî'den (ö. 606/1210) alıntı yaparak; "her sultanın imam olmadığını" beyanla cevap vermektedir.²⁹

Tabi ki burada muhtemelen böyle bir şartın savunuluyor olması dönemin şartları çerçevesinde en uygun olanın bu olabileceği içindir. Çünkü o dönemde Kureyş kabilesi nüfusça kalabalık ve diğer kabileler nazarında güçlü ve itibar sahibi bir konumdaydı. Dolayısıyla imamda aranan Kureyşlilik şartı, nüfûz ve maddî güç olarak yorumlanmıştır.³⁰ Bu durum devletin başına gelecek kişinin seçimini kolaylaştırmaya katkı sağlamıştır. Yoksa imâmetin mutlak manada bir

²⁵ İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keîâmî*, 1034-35.

²⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcîr Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985.), 3/129, 183, 4/421.

²⁷ Muhammed Nâsuriddin el-Albânî, *Sahîhu Câmiî's-sağîr*, 2. Baskı (Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, 1988), 2/808.

²⁸ İbn Mâce, "Cihad", 39; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Ahkâm", 4.

²⁹ İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keîâmî*, 1038.

³⁰ Ramazan Yıldırım, *20. Yüzyıl İslâm Dünyasında Hilâfet Tartışmaları* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 114.

soya tahsis edilmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Zira böyle olması İslam'ın genel esaslarına aykırı olarak değerlendirilebilir.

İmâmetin sıfatları bağlamında tartışılan bir diğer konu ise imamın masûmiyetidir. Burada özellikle Şif ekollerden Ta'lîmiyye'nin³¹ şöyle iddiaları olmuştur; Bunlar ilâhî bilginin yalnız imamdan öğrenilebileceğini düşündüklerinden, masûm imam olmadan bunların gerçekleşemeyeceğini söylemişlerdir. Ayrıca insanlar hata yaptıklarından imama muhtaç olmuşlardır. Eğer imam da hata ederse bu silsile yoluyla geriye doğru gider ki bu da kısır döngü olur. Bir diğer delilleri ise; Cenab-ı Allah, Hz. İbrahim'e "*seni insanlara imam kılacağım*" dedi, Hz. İbrahim '*zürriyetimden de*' dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Allah '*Zalimler ahdime nail olmaz' (onlar için söz vermem)*" buyurdu.³² İbn Arafe, Ta'lîmiyye'nin öne sürdüğü bu iddiaları cevaplamaktadır. Şöyle ki öne sürülen ilk iki maddede öncüller sağlam olmadığı için sonuç üzerine konuşulmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Yani "ilâhî bilginin yalnız imamdan alınması" ve "insanlar hata yaptıklarından imama ihtiyaç duymuşlardır" öncülleri doğru kabul edilmemiştir. Kullanılan âyet ise imamların masûmiyetine delil teşkil etmemekte olup adaleti ortadan kaldıracak günahlar işlememesi gerektiğine işaret olarak değerlendirilmektedir.³³ Nihayetinde İbn Arafe, imamların masûm olması gerektiği fikrini öne süren fırkaların görüşlerinde hata olduğunu belirterek imâmette böyle bir şartın olamayacağını belirtir.

Son tahlilde İbn Arafe, imamın başta en azından müctehid seviyesinde ilim sahibi olması, adaleti gözetmesi, siyasî ve askerî yeterliliğe sahip olması ve bunun yanında hür ve akıl-baliğ olması gibi vasıflara sahip olması gerektiği üzerinde durmuştur.³⁴ İbn Arafe, imamda bulunması gereken şartları ortaya koyarken kendisinden önceki Eş'arî âlimlerinden özellikle de Râzî ve Beyzâvî gibi şahıslardan yararlandığı görülmektedir. Belirtilen şartlar da kimliğinden daha çok icra etmesi gereken fonksiyonlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca üzerinde tartışmaların olduğu imamın kureyşliliği ve masûmiyeti konusu da Ehl-i sünnetin ve özellikle Eş'arî geleneğinin anladığı şekilde kabul edilmiş ve açıklanmıştır.³⁵ Bu bağlamda her ne kadar imamın kureyşliliği savunulmuş olsa da kanaatimizce bunun dönemin şartları açısından gerekliliği vurgulanmakta olup herhangi bir ırka tahsis şeklinde anlaşılmalıdır. Ayrıca peygamberlerin tebliğiyle ilgili olan masûmiyet vasfının ise imâmet için gerekli olduğunu düşünmek de İslâmî ilkelerle bağdaşmamaktadır. Nihayetinde seçilecek imamın günahsız olduğuna ellerinde delilin olabilmesi mümkün görülmemektedir.

³¹ Dini gerçeklerin sadece imamın öğretmesiyle bilinebileceğini benimseyen İsmâiliyye'ye verilen bir isimdir.

³² el-Bakara 2/124.

³³ Beyzâvî, *Tavâli'ul-envâr*, 255; İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keîâmî*, 1038.

³⁴ İbn Arafe'nin burada saydığı şartların hemen aynısı hem Beyzâvî'de hem de Âmidî'de de zikredilmektedir. Bk. Beyzâvî, *Tavâli'ul-envâr*, 255; Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, 3/484.

³⁵ Eş'arî geleneğinin imâmet yaklaşımı için bk. Veysi Ünverdi, "Eş'arî Kelâm Geleneğinde İmâmet Anlayışı: Seyyid Şerif Cürçânî Örneği", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10/4 (2018), 1238-1257.

3. Hz. Ebû Bekir'in İmâmeti

İbn Arafe, eserinde bu başlığı "Hz. Peygamber'den sonra gerçek imam Hz. Ebû Bekir"³⁶ şeklinde atarak, tüm Şiî fırkalar ve bazı Mu'tezilî âlimlerin hilafına savunduğu fikri açıkça beyan etmiş olmaktadır. İleriki sayfalarda ise öncelikle Ehl-i sünnet'in ve daha sonra da Şiî fırkaların bu konuda sundukları delilleri sıralamaktadır.³⁷ Çünkü bu konuda en çok tartışma Ehl-i sünnet ile Şiî fırkalar arasında gerçekleşmektedir.

İmâmet denilince akla ilk gelen ekol şüphesiz Şîa'dır. Şîa, bu meseleyi mezhebin zarurî/olmazsa olmaz ilkesi olarak benimsemiştir. Öyle olmuştur ki imâmet bir inanç esası olarak ele alınmıştır.³⁸ Hz. Ali'nin imâmetinin nass ile sabit olduğuna itikad ederler.³⁹ Hz. Ali'nin imâmeti için birçok delil getirirler. Şîa itikadına göre imamlar peygamberler gibi ismet sıfatına sahiptirler.⁴⁰ Zeydiyye fırkası Hz. Ali'nin imâmeti ve tafdili noktasında Şîa gibi düşünmektedir. Ancak Şîa'dan farklılaştığı nokta ise peygamberin Hz. Ali'yi bizzat isim olarak değil de onun niteliklerini belirterek, işaret yoluyla tayin ettiği şeklindedir.⁴¹ Bu bağlamda Şiî fırkaların farklı düşüncelere sahip olduklarını hatta bundan dolayı birbirlerini tekfir ettikleri bilgisini İbn Arafe'nin aktarımlarında görmekteyiz.⁴² Şîa'nın dışında Hâricîler ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerini iyi olarak değerlendirip bu dönemleri ideal dönemler şeklinde benimserler. İlk altı yıl hariç Hz. Osman'ın ve hakem olayından sonra Hz. Ali'nin dönemlerini ise uzak durulması gereken dönemler olarak belirtirler. Hatta Hz. Osman ve Hz. Ali'nin küfre girdiklerini de ifade etmişlerdir.⁴³ Bu bilgileri aktaran İbn Arafe belirttiğimiz gibi Ehl-i sünnet ile Şiî'lerin delillerini şöyle sıralar.

Ehl-i sünnetin delilleri:

1. *"Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vadedti..."*⁴⁴ Bu âyetten hareketle bir halife kılınmasından bahsedilmektedir. Bu durumda ya Hz. Ebû Bekir ya da Hz. Ali olacaktır. Ümmet

³⁶ الإمام الحق بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم أبو بكر

³⁷ İbn Arafe, *Muhtasarü'l-kelâmî*, 1043.

³⁸ Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerîm Osman (Kahire: Mektebetü'l-üsreti, 2009), 762; el-İmam Ebi'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, tsh., Ahmed Fehmî Muhammed (Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1971), 1/144, 170-171; Hasan Onat, "Şiî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 93 vd.

³⁹ Onat, "Şiî İmâmet Nazariyesi", 94.

⁴⁰ Onat, "Şiî İmâmet Nazariyesi", 89-110.

⁴¹ Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl* (Kahire: 1385/1965), 20/184.

⁴² İbn Arafe, *Muhtasarü'l-kelâmî*, 1044.

⁴³ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usulu'd-dîn* (Beyrut: Dârü'l-kütubi'l-ilmîyye, 2002), 332.

⁴⁴ en-Nûr 24/55.

ise Hz. Ebû Bekir'de ittifak etmiştir.⁴⁵ Ancak bu âyeti direkt siyasî bir lider olan *halife* anlamında anlaşılmasının bir zorlama olduğunu ifade edebiliriz.

2. İbn Arafe'nin Hz. Ebû Bekir'in halifeliğini ispat için kullandığı ikinci delil ise "*Bedevidlerden geri kalmış olanlara de ki: "güçlü kuvvetli bir millete karşı, onlar müslüman olana kadar savaşmaya çağrılacaksınız; eğer itaat ederseniz Allah size güzel ecir verir, ama daha önce döndüğünüz gibi yine dönecek olursanız sizi can yakan bir azaba uğratar."*⁴⁶ âyetidir. Bu âyette "kendisine muhalefet edilmesi yasak olan davetçinin" kim olduğu düşünüldüğünde, bir önceki ayetteki "*De ki: 'Bize uymayacaksınız.'*"⁴⁷ ifadelerden hareketle Hz. Muhammed ve Hz. Ali olmadığına ulaşılmıştır. Çünkü Hz. Ali döneminde kâfirlerle savaşılmamıştır. Savaşılan grup ise Hz. Ebû Bekir döneminde Müseylemetü'l-Kezzâb ve taraftarları olduğu yorumları bulunmaktadır. Hatta buradan hareketle bu âyet, ilk iki halifenin durumuna işaret etmektedir denilmiştir.⁴⁸ Yapılan bu izahatlardan hareketle bu ayetin Hz. Ebû Bekir'in halifeliğine işaret edildiği üzerinde durulmuştur.

3. Üçüncü olarak sunulan delil ise, diğer birçok eserde de bulunan ve en çok kullanılan, Hz. Peygamber'in vefatından önce hastalığı esnasında Hz. Ebû Bekir'i yerine namaz kıldırmak üzere halef seçmesidir. Dinin en büyük rüknü olarak kabul edilen namaz ibadetinde imam olarak atanan bir kişinin devlet başkanlığında da imam atanması uygun görülmüştür. İbn Arafe, Hz. Ali'nin "Resûlullah Ebû Bekir'i bize namazda (din işlerinde) imam olarak tayin etti" Resûlullah'ın din işlerinde öne geçirdiği şahsı biz dünya işlerimizde öne geçirmeyecek miyiz?" dediğini ve Hz. Ebû Bekir'in halifeliğini savunduğunu Râzî'den aktarmaktadır.⁴⁹ Burada aslında Hz. Ebû Bekir'e ilk defa "imam/halife" ismini verenin Hz. Ali olduğu görülmektedir.

4. Hz. Ebû Bekir'in halifeliğine delil olarak kullanılan bir diğer husus ise Hz. Peygamber'in "Hilâfet benden sonra otuz senedir; sonra zalim sultanlığa dönüşecektir."⁵⁰ hadisidir. İki Şeyhayn'ın hilâfeti on üç, Hz. Osman'ın on iki Hz. Ali'ninki de beş sene kabul edilerek, dört halifenin hilâfet sürelerinin toplamının otuz yıl olduğuna ulaşılır.⁵¹

5. Beşinci ve son olarak sunulan delil ise aklî bir çıkarıma dayanmaktadır. Şöyle ki Hz. Ali'nin halifeliğini savunanlar onun Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde fitne çıkmaması için ses çıkarmadığını ve takiiye yaptığını söylerler. Bununla beraber Hz. Ali'nin son derece cesur, güç ve kuvvet sahibi olduğunu da söylerler. Burada aslında bir paradoks bulunmaktadır. Zira son derece cesur olan birisinin takiiye yoluyla Hz. Ebû Bekir'e biat etmesi kabul edilecek bir durum olarak değerlendirilmemelidir.⁵²

⁴⁵ İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keâmî*, 1045.

⁴⁶ el-Fetih 48/16.

⁴⁷ el-Fetih 48/15.

⁴⁸ Ebû'l-Muîn Meymun b. Muhammed Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, thk. Hüseyin Atay – Şaban Ali Düzgün (Ankara: DİB Yay. 1993), 2/851.

⁴⁹ İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keâmî*, 1047.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/220.

⁵¹ Beyzâvî, *Tavâli'ul-envâr*, 259.

⁵² İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keâmî*, 1048.

İbn Arafe, Hz. Ali'nin ilk halife olduğunu/olması gerektiğini savunanların getirdiği delilleri de şöyle sıralamaktadır.

1. Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini savunanların ilk kullandıkları delil, "Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun Peygamberi ve namaz kılan, zekât veren ve rükû eden müminlerdir."⁵³ mealindeki ayettir. Bu ayette "veliden" kastın *nâsır* veya *mutasarrıf*⁵⁴ olduğu, ancak Allah için bir yardımdan söz edilemeyeceğinden kastedilen mananın *mutasarrıf* olduğu çıkarımında bulunulur. Yani tasarruf yetkisi elinde bulunan birisi işaret edilmektedir. Bu da namaz kılarken kendisinden yardım isteyen birisine yüzüğünü çıkarıp veren Hz. Ali'yi işaret etmektedir. Dolayısıyla tasarruf yetkisi elinde bulunan imam Hz. Ali'dir denilmiştir.⁵⁵ Ancak burada geçen velî kelimesini yardım eden veya seven anlamında kullanmak yönetici anlamında olan *mutasarrıftan* daha uygun görülmektedir. Zira âyetin siyak ve sibakına bakıldığında velî kelimesinin yardımcı anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2. Hz. Peygamber'in "Ben müminlere kendi canlarından daha yakın değil miyim?" diye sormuş "Evet" cevabını aldıktan sonra da "Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur (mevlâsıdır)."⁵⁶ anlamındaki hadis de getirilen bir diğer delildir. İbn Arafe, *mevlâ* kelimesinin farklı anlamlarda kullanıldığını ifade etmektedir. Mesela "*varacağınız yer ateştir, layığınız orasıdır; ne kötü bir dönüştür.*"⁵⁷ ayetinde "mevlânız" layık olduğunuz anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca dost, sevgili, komşu, âzad eden-edilen gibi anlamlarında da kullanılmaktadır. Dolayısıyla İbn Arafe, hadisteki *mevlâ* kelimesinin dost anlamında olduğunu ve buradan hareketle de halifelik makamına onun geçeceğine işaretin olacağına iddia edilmesini uygun görmemektedir.⁵⁸

3. Üçüncü olarak sunulan delilse Hz. Peygamber'in "sen benim için Mûsâ'ya nispetle Hârûn gibisin"⁵⁹ hadisidir. Bunu destek mahiyetinde de Hz. Hârûn bir âyette⁶⁰ Hz. Mûsâ'nın halifesi olarak açıklanmaktadır. Dolayısıyla Hz. Ali de Hz. Peygamber'in halifesidir sonucuna ulaşılmıştır. Bu delilin Hz. Ali'nin ilk halife olmasında kullanılmasının doğru olmayacağını ifade eden İbn Arafe, Hz. Hârûn'un Hz. Mûsâ'dan önce ölmesiyle açıklamaktadır. Zira eğer bildiğimiz manada bir halifelik makamına gelme olarak değerlendirilecekse Hz. Hârûn'un Hz. Mûsâ'dan sonra hayatta olması gerekirdi.⁶¹

4. Hz. Ali'nin halifeliğine dair getirilen delillerinden bir diğeri de onun hakkında söylenildiği düşünülen şu rivayetlerdir: "Emirü'l-mü'minîne selam ediniz.", "Ben resûllerin efendisiyim Ali müttakilerin imamıdır.", "Vefatımdan sonra aranızdaki halifem budur.", "Bu bütün mü'min erkek ve kadınların

⁵³ el-Mâide 5/55.

⁵⁴ Tasarruf eden/yetkisi bulunan anlamında gelmektedir.

⁵⁵ İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keâmî*, 1048.

⁵⁶ İsa b. Muhammed b. İsa et-Tirmîzî, *Sünenü't-Tirmîzî*, thk. Beşâr AvvâdMa'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), "Menâkıb", 19.

⁵⁷ el-Hadîd 57/15.

⁵⁸ İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keâmî*, 1049-50.

⁵⁹ Buharî, "Fezâilü Ashâbi'n-Nebî", 9.

⁶⁰ "Musa, kardeşi Harun'a, "Milletim içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yoluna gitme" dedi." (el-A'râf 7/142)

⁶¹ İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keâmî*, 1050.

velîsidir." İbn Arafe'nin hakkında bir yorum aktarmadığı bu rivayetlere kaynaklarda ulaşılmamıştır.⁶²

5. Şiâ'nın sunduğu bir diğer delilse, ümmetin üç kişinin imâmetinde ittifak etmeleridir. Zira bunlar Hz. Ebû Bekir, Hz. Abbas ve Hz. Ali'dir. İlk ikisinin imam olması uygun görülmemektedir. Çünkü bunlar masûm değiller ve haklarında nas yoktur. Dolayısıyla geriye Hz. Ali kalmıştır.⁶³ İbn Arafe'nin yorum aktarmadığı bu delili önceki açıklamalarından hareketle, öncüllerin yanlış olmasından dolayı yapılan çıkarımların da yanlış olacağını ifade etmekle yetinebiliriz.

6. Altıncı delil olarak "...Bugün, size dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım..." (el-Mâide 5/3) âyetinden hareketle, Hz. Peygamber'in dini konuları kemâle erdirdiği dolayısıyla imâmet de bu konulardan olduğundan onu da belirtmiş olması gerektiği çıkarımında bulunulur. "Eğer belirttiği kişi Hz. Ebû Bekir olsaydı o zaman ona biatte tereddüt etmek günah olurdu. Nihayetinde nassın belirlediği Hz. Ali olmaktadır." denilmektedir.⁶⁴

7. Son olarak ifade edilen delilse Hz. Ali'nin sahabenin en üstünü olduğu, böylelikle üstün olan birisinin daha alttaki birisine tâbi olması da uygun görülmediğinden halifeliğin onun hakkı olduğunun söylenmesidir. Tabi Hz. Ali'nin üstünlüğü onun ilim sahibi, zeki, idareci, dirayet sahibi ve cesur olmasından hareketle anlatılmaktadır. İbn Arafe bu bağlamda Şiî ekollerin birçok deliline yer vererek mevzuyu sayfalarca anlatmaktadır.⁶⁵

Sonuçta İbn Arafe, Hz. Ali hakkında anlatılan bu rivayetlere yer verdikten sonra sayfalarca da Hz. Ebû Bekir'in fazileti hakkında delillere yer vermektedir. Gördüğümüz kadarıyla İbn Arafe, her iki halifenin de nass ile tayinini kabul etmemektedir. Zira böyle bir şey olmuş olsaydı başka sahabeye bu teklif yapılmazdı. Diğer taraftan imâmet Hz. Ali'nin hakkı olduğu halde onun yanında durmayan sahabe, Kur'ân'da övülmezdi. Halbuki Cenâb-ı Hak onları övmüştür.⁶⁶ Bununla beraber İbn Arafe'nin Hz. Ebû Bekir'in halifeliği için ayırdığı sayfalara baktığımızda sanki "bu ispatlanırsa diğerleri de ispatlanmış olacak" düşüncesiyle buraya daha çok yoğunlaşmaktadır. Metot olarak farklı iddia sahiplerinin görüşlerine yer vermekle beraber nihayetinde halifelerin kronolojik olarak kabul edildiği ve fazilet sıralamasının da bu şekilde benimsendiği görülmektedir.

Sonuç

İbn Arafe, toplumsal düzenin temini ve maslahat gereği olarak imâmeti gerekli görmüştür. Bu gerekliliği de hem aklî hem de naklî çıkarımlarla temellendirmiştir. İmâmetin gerekliliğini kabul etmeyen Hâricîler'e karşı çıkan

⁶² İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keîâmî*, 1051.

⁶³ İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keîâmî*, 1051.

⁶⁴ İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keîâmî*, 1051.

⁶⁵ İbn Arafe, *Muhtasarü'l-keîâmî*, 1052-58.

⁶⁶ bk. "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoysunuz ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır." Âl-i İmran 3/110. Ayrıca bk. Âl-i İmrân, 3/172, 173; Tevbe, 9/100.

İbn Arafe, aynı zamanda imâmeti Allah'a vâcip gören İmâmiyye'yi de eleştirmiştir.

İbn Arafe, imamda bulunması gereken vasıflar bağlamında imamın kimliğinden daha çok toplumu idare edebilecek vizyonu/kabiliyeti ve icra etmesi gereken fonksiyonlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca toplumu idare edecek kişinin akıl sahibi, hür, adalet, siyasî ve askerî yeterliliğe sahip olmasının, görevin ifasında önemi vurgulanmaktadır. Dinî manada etkinliğinin olabilmesi için de usul ve fîrûda ictihad yetkinliğinin gerekliliği kabul edilmiştir. Şîa'nın imam için gerekli kabul ettiği masûmiyet, seçilmişlik ve bazı gizli bilgilere sahip olma gibi vasıflar ise İbn Arafe tarafından kabul görülmemiştir. Dolayısıyla imâmet müessesesi inanç alanının dışında tutularak daha çok dünya hayatıyla ilgili bir boyutla incelenmiştir. Bu da İbn Arafe'nin siyasal alanı itikadî alandan ayrı değerlendirmeye çalıştığını göstermektedir.

İbn Arafe, Hz. Peygamberden sonra gelen dört halifenin imâmetlerini kabul ederek, onların sıralamasının da Ehl-i sünnet'in kabul gördüğü Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali şeklinde isabetli olduğunu savunmuştur. İbn Arafe tarafından Hz. Ali'nin ilk imam olmasının gerekliliği hakkında bir nassın olmadığı savunulmakta ve Şîa'nın delil getirdikleri rivayetlerin gerçeği yansıtmadığı beyan edilmektedir. Aklî bir çıkarımla eğer Hz. Ali, nasla belirlenmiş olsaydı, imâmet konusunda Hz. Ebû Bekir'e karşı çıkması gerekirdi. Böyle bir durumda karşı çıkmaması ise nassa aykırı davranmak olacaktır ki bu da masûmiyet şartının olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan Şîi fırkaların kendi aralarında birçok gruba ayrılmaları ve aynı dönemde farklı imama uymaları da imamın nassla sabit olmadığını göstermektedir.

Neticede İbn Arafe'nin imâmet meselesini eserinde ele aldığı usûl ve kullandığı argümanlar daha çok Şîa'ya reddiye şeklindedir. Esasında Şîa'nın yoruma açık olan âyet ve rivayetler üzerinden ulaşmaya çalıştıkları netice de âyetlerin bağlam ve izahlarıyla da uyuşmamaktadır. Şîa'nın tarihi olayları ideolojik okumasına karşı çıkan İbn Arafe, savunduğu ve dile getirdiği bu fikirleriyle genelde Ehl-i sünneti özelde de Eş'arî geleneğini takip ettiğini göstermektedir. Özellikle de Beyzâvî'nin *Tavâliu'l-envâr* ve Râzî'nin *el-Muhassal* eserlerinin bu konudaki içeriklerin hemen hemen aynısının İbn Arafe tarafından tekrarlandığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcîr Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Akın, Murat. *Felsefî Kelâmın Mağribî Temsilcilerinden İbn Arafe ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara: İlahiyât Yay., 2019.
- Albânî, Muhammed Nâsuriddin. *Sahîhu Câmiî's-sağîr*. 2. Baskı. Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, 1988.
- Âmidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed Seyfüddîn. *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî. 3 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1424/2004.
- Askalânî, İbn Hacer *el-Mecmau'l-muesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*. thk. Yusuf Abdurrahmân. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1994.
- Bağdâdî, Abdülkâhîr. *Usulu'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2002.
- Beyzâvî, Kâdî Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Tavâli'ul-envâr* (Kelâm Metafiziği). trc. İlyas Çelebi-Mahmut Çınar. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Buhârî, Ebû Abdillâh. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Cerrağoğlu, İsmail. "Tefsîru İbn Arafe", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (1968), 203-218.
- Cezerî, Şemsü'd-Dîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. el-. *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakati'l-kurrâ*. nşr. G. Bergsraesser. 2 Cilt. by: y.y., ts.
- Eş'arî, Ebû Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfü'l-musallîn*. thk. Nuaf Cerrah. Beyrut: Dâru Sader, 1429/2008.
- Gurâb, Sa'd. "Babü'l-imâmeti min kitâbi 'el-Muhtasarü's-Şâmil' libni Arafe (tahîk ve takdîm)" *Havliyyâtü'l-Câmi'âti't-Tûnusiyye*. 12 (1975), 177-234.
- Gurâb, Sa'd. "İbn Arafe". *DİA*. 19/316-317. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Vergammî. *Muhtasarü'l-kelâmî*. thk. Nizâr Hammâdî. Kuveyt: Darü'd-Diyai li'n-neşri ve't-tevzi', 1435/2014.
- İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali b. Muhammed. *ed-Dibâcü'l-müzehheb fî ma'rifeti a'yânî ulemâi'l-mezheb*. thk. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1996.
- İbn Mâce, "Mukaddime", 11.
- İbnü'l-İmâd, Abdu'l-Hayy. *Şezâratu'z-Zehab fî Ahbarî Men Zehab*. Beyrüt: Şirketü'l-Arabiyye li't-Tıbaa, ts.
- Kâdî Abdulcebbar. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. thk. Abdülkerîm Osman. Mektebetü'l-üsreti, 2009.
- Kâdî Abdulcebbar, Ebû'l-Hasan Abdulcebbar b. Ahmed. *el-Muğni fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. Kahire: 1385/1965.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Müellifîn*. Dimeşk: y.y., 1960.
- Mahfûz, Muhammed. *Terâcümü'l-Müellifîn et-Tûnusiyîn*. 5 Cilt. Dârü'l-Arab el-İslami, ts.
- Makdîşi, Mahmûd. *Nüzhetu'l-enzâr fî ecâibi't-tevârihi ve'l-ahbâr*. thk. Ali ez-Zevârî-Muhammed Mahfûz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1988.
- Makrîzî, Takiyuddîn Ahmed b. Ali. *Dürerü'l-ukudi'l-feride*. nşr. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısrî. Dimeşk: y.y., 1995.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tabsiratü'l-Edille*. thk. Hüseyin Atay - Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: DİB Yay. 1993.
- Onat, Hasan. "Şii İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 89-110.
- Râzî, Fahreddîn. *Kelâm'a Giriş* (el-Muhassal). trc. Hüseyin Atay. Ankara: AÜİF Yay., 1978.
- Resâ'î, Ebû Abdullah Muhammed el-Ensârî. *Fihrist er-Resâ'î*. thk. Muhammed el-İnnâbî. by: y.y., ts.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. 2 Cilt. Kahire: y.y., 1964.
- Şahin, İskender. *İbn Arafe ve Tefsirindeki Metodu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Şehristânî, el-İmam Ebi'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-Nihal*. tsh. Ahmed Fehmî Muhammed. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye, 1971.
- Tirmîzî, İsa b. Muhammed b. İsa. *Sünenu't-Tirmîzî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Ünverdi, Veysi, "Eş'arî Kelâm Geleneğinde İmâmet Anlayışı: Seyyid Şerif Cürçânî Örneği", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10/4 (2018), 1238-1257.
- Yıldırım, Ramazan. *20. Yüzyıl İslâm Dünyasında Hilâfet Tartışmaları*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.